

Moszkva árnyékában

Magyar–kínai kereskedelmi kapcsolatok a hidegháború idején

1949. május 31-én, két héttel a Magyar Dolgozók Pártja választási győzelmét követően Molnár Erik moszkvai magyar nagykövet felvetette a budapesti Külkereskedelmi Minisztériumnak, hogy Moszkván át vízumot kérne egy 2-3 fős küldöttség részére a Szabad Kínába a kereskedelmi kapcsolatok felvétele céljából.¹ A magyar kormány támogatta a kezdeményezést, de a szovjet külügyminisztériumtól az engedély augusztus közepéig nem érkezett meg.² Ekkor a magyar külügyminisztérium tárgyalást kezdeményezett Hsiao Hua (Xiao Hua) tábornokkal, a budapesti Világ Ifjúsági Találkozón részt vevő kínai delegáció vezetőjével, aki ígéretet tett, hogy közvetíti a magyar szándékot a kínai illetékeseknek.³ Szeptember 3-án Háty László, a Külkereskedelmi Minisztérium államtitkára a Szabad Kína külkereskedelmi hatóságához írt levelében reményét fejezte ki, hogy „ezen első lépések eredményeként szilárd és fejlődő gazdasági kapcsolatok alakulhatnak ki országaink között”, mert a két népet összeköti, hogy együtt „menetelnek közös célunk, a szocializmus felé”.⁴ Az utazásra végül a hivatalos diplomáciai kapcsolat felvétele előtt nem került sor. A Kínai Népköztársaság 1949. október 1-jei megalakulása után viszont néhány napon belül, de szigorúan a szovjet–kínai kapcsolatfelvételt követően, a kelet-közép-európai szocialista országokhoz hasonlóan a Magyar Népköztársaság is diplomáciai kapcsolatot létesített az új állammal.

A magyar–kínai kapcsolatfelvétel előtörténete jól példázza, hogy a második világháború után a szovjet érdekszférába került, és 1948–1949-re szovjetizált kelet-közép-európai országok kül- és gazdaságpolitikai mozgásterét alapvetően a moszkvai vezetés határozta meg. 1949-re kialakult a birodalmi központtól való politikai függés, ami elsősorban kül- és katonapolitikai vonatkozásban működött haté-

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., vamos.peter@abtk.hu), a Károli Gáspár Református Egyetem BTK Kínai Tanszékének habilitált egyetemi docense.

1 Külügyminisztérium Politikai Főosztály, Félix Pál feljegyzése. Budapest, 1949. május 31. MNL OL XIX J–1–j Kína 26. t.125/1949.

2 Molnár Erik nagykövet jelentése: Kapcsolatok felvétele Szabad Kínával. Moszkva, 1949. augusztus 15. MNL OL XIX–J–1–j Kína 26. t. 498/1949.

3 A magyar külügyminisztérium feljegyzése. Budapest, 1949. szeptember 1. MNL OL XIX–J–1–j Kína 26. t. 498/1949.

4 Háty László külkereskedelmi államtitkár levele a Szabad Kína külkereskedelmi hatóságához. Budapest, 1949. szeptember 3. MNL OL XIX J–1–j Kína 26 t. 566/1949.

konyan, de a gazdasági és kereskedelmi tevékenység lehetőségeit is befolyásolta. Miközben a magyarok – a többi szocialista országhoz hasonlóan – kezdettől a lehetőségek birodalmaként tekintettek a szocialista építés útját és a Szovjetunió szövetségét önként választó Kínára, a kétoldalú gazdasági kapcsolatok szintje mégis mindvégig jelentősen elmaradt a budapesti várakozásoktól. Mi állhatott a háttérben? A szovjet–kínai viszony alakulása és a szovjet ellenőrzési szándék hogyan befolyásolta a kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok lehetőségeit, a forgalom mértékét és összetételét? A magyar gazdaságpolitika mennyiben volt képes érvényre juttatni a sajátosan magyar érdekeket? A tanulmány ezekre a kérdésekre keresi a választ, kínai levéltári források hiányában elsősorban magyar külügyi és pártiratok alapján.

A kereskedelmi kapcsolatok jellemzői a testvéri barátság évtizedében, 1950–1959

A hidegháború évtizedeiben a Kínai Népköztársaság (KNK) és a szovjet tömb országai közötti viszonyt, így a magyar–kínai kapcsolatok alakulását is alapvetően Moszkva és Peking kapcsolatrendszere határozta meg.⁵ A KNK fennállásának első éveiben rá volt utalva a Szovjetunió támogatására, ezért politikáját a saját nemzeti érdekeit és a szocialista közösség érdekeit egységben szemlélő vonal jellemezte. A pekingi vezetés úgy vélte, hogy saját, olykor a szovjet érdekekkel ellentétes politikai és gazdasági céljait legjobban úgy valósíthatja meg, ha ott van fölötte a Szovjetunió védőernyője, ezért elfogadta a proletár internacionalizmus elvét és hangsúlyozta az összefogás fontosságát.

Kína gazdasági kapcsolatai az 1950-es években jórészt a Szovjetunióra és a népi demokráciákra korlátozódtak. A szocialista tervgazdaságok közötti kereskedelmi kapcsolat az árucserén alapult. Az együttműködés kereteit a több évre szóló kétoldalú árucsereforgalmi egyezmények adták. Ezeket évente újratárgyalták, hogy az árucsera volumenét és az áruösszetételt az illetékes kormányok a termelés és a politikai környezet változásaihoz igazítsák. Az éves megállapodásokban rögzített forgalom végül a külkereskedelmi vállalatok közötti szerződésekben realizálódott, az elszámolás pedig rubelalapú klíring alapján történt. Az együttműködést a szolidaritás jellemezte. Az árak mindkét fél számára elfogadhatók voltak, a hitelek kamata sosem haladta meg az évi 1-2 százalékot, és a jó alkupozíciót a szocialista partnerek nem használták ki gazdasági előny szerzésére.

Ebben a kapcsolatrendszerben a kelet-közép-európai szocialista országok politikai szerepe Kína szempontjából elsősorban az volt, hogy a velük fenntartott kapcsolatok ápolásával a pekingi vezetés demonstrálni tudta Moszkvának a tábor egysége iránti elkötelezettségét, erősíthette országa nemzetközi elismertségét és szocialista identitását. A „barátként” és „testvérként” aposztrofált szocialista országok adottságaiknak és lehetőségeiknek megfelelően támogatták a szocializmus

⁵ A magyar–kínai kapcsolatok történetének áttekintését lásd: Vámos, 2020.

kínai építését. 1953-ra a KNK külkereskedelmi forgalmának 70 százalékát velük bonyolította le.⁶

Annak ellenére, hogy mindannyian a nehézipar fejlesztésére helyezték a hangsúlyt, kialakult egyfajta munkamegosztás. Az iparilag rendkívül elmaradott, viszont természeti kincsekben gazdag Kína szinte kizárólag a szovjet tömb országai-ból importált termelési eszközöket. A fejlettebb nehéziparral rendelkező Csehszlovákia, NDK és Lengyelország önmagukban is fontos szerepet játszhattak a kínai gazdaság fejlesztésében. A magyar export áruösszetételében a fejlettebb nehéziparral rendelkező országokéhoz hasonlított. A nehézipari cikkek: gépek, járművek, műszerek aránya már 1953-ban elérte a 75 százalékot.⁷ A Magyarországra irányuló kínai kivitel áruösszetételét tekintve szintén hasonló volt ahhoz, ami a kínai exportot a többi európai szocialista ország viszonylatában jellemezte. Kína elsősorban fogyasztási cikkeket, mezőgazdasági termékeket és ipari alapanyagokat – húskonzervet, gyapjúszövetet, selyemszövetet, kötöttáru – szállított, és részben olyan árukat, amelyeket különben tőkés piacokról, keményvalutáért kellett volna beszerezni.

Magyarország azonban a testvéri barátságot nem tudta kereskedelmi előnyre váltani. A magyar vállalatok arra törekedtek, hogy elsősorban a raktáron levő vagy más megrendelésre gyártott, de más országokba nem eladható termékeiket értékesítsék Kínában. A kínaiak azonban nem lelkesedtek az ilyesfajta kereskedelemért. Nem voltak elragadtatva a magyar áruk minőségétől, és a szállítási pontatlanságok is zavarták őket. A pekingi magyar nagykövet már az 1951. évi jelentésében figyelmeztetett, hogy a kétoldalú kapcsolatok továbbfejlesztése szempontjából a szerződésekben foglaltak maradéktalan végrehajtása „döntő jelentőséggel bír”. Külön kiemelte a szállítási határidők betartását és az áruk vállalt minőségének biztosítását, mert, mint megjegyezte, „nagyon sok a reklamáció”.⁸ A kereskedelmi kapcsolatok fejlesztését magyar részről az is hátráltatta, hogy a szerződésben megállapított mennyiségnek a magyar fél szinte egyetlen egy évben sem tudott eleget tenni. Már 1952-ben is volt lemaradás, 1953-ban pedig csak 73 százalékos volt a magyar teljesítés.⁹ 1956 nyarán a pekingi magyar nagykövetség szerint a kínai vezetés úgy érezte, hogy a Magyarországgal folytatott gazdasági kapcsolatoknak „Kína számára sok perspektívája nincsen”.¹⁰

Mivel a szocialista országok között az 1950-es években külkereskedelmi vonalon semmiféle egyeztetés nem zajlott, a kétoldalú kereskedelem fejlesztését tovább nehezítette, hogy a kínai piacon inkább egymás versenytársaiként, mint együttműködő partnerekként jelentek meg. A helyzetet jól illusztrálja egy Kínában dolgozó magyar szakértő 1957-es levele, amelyben a kétoldalú gazdasági kapcsolatokért felelős nagykövetségi munkatárs munkamódszeréről a következőket írja: „Az a feladata – amikor a kínai újságokból arról értesülünk, hogy valamely állam

6 Safrankó Emánuel nagykövet 1953. évi összefoglaló jelentése. MNL OL, XIX-J-1-j Kína 27. t. 00311/1954. 7 Uo.

8 Safrankó Emánuel nagykövet 1951. évi összefoglaló jelentése. MNL OL XIX-J-1-j Kína 27. t. 00875/1952.

9 Safrankó Emánuel nagykövet 1953. évi összefoglaló jelentése. MNL OL XIX-J-1-j Kína 27. t. 00311/1954.

10 Száll József jelentése: „Kínai külpolitika néhány jelensége.” Peking, 1956. augusztus 16. MNL OL XIX-J-1-j Kína 006707/1956.

küldöttsége Pekingbe érkezik –, hogy felkeresi a megfelelő minisztériumot, többnyire a kínai külkereskedelmet, és érdeklődik jövetelük céljáról. Mi ilyenkor, ha lehetséges, ellenajánlatot teszünk a kínai elvtársak felé. Ez már egy jó párszor bevált módszer, amelyet a jövőben is gyakorolni kívánunk.”¹¹ Ez az eljárás azonban hosszú távon nem lehetett eredményes. Már az 1950-es évek elején kitűnt, hogy a jelentős ipari háttérrel rendelkező Csehszlovákia, Német Demokratikus Köztársaság (NDK) és Lengyelország termékei iránt nagyobb a kínai kereslet, mint a magyar vagy a bolgár exportcikkek iránt. Csehszlovákia és az NDK erőművek, cementgyárak és cukorfeldolgozó üzemek építésében működött közre, és jelentős volt a csehszlovák fegyverexport is. Magyarország csupán egyetlen nagyobb beruházásra vállalkozott: 1956-ban egy teljes gépállomást ajándékozott Kínának.¹²

A szovjet–kínai szakítás hatása a kelet-közép-európai országok és Kína kapcsolataira, 1960–1969

A KNK vezetésének hosszú távú célja kezdettől az volt, hogy visszaszerezze az ország regionális, majd globális vezető szerepét. A szovjet–kínai viták idején Peking úgy igyekezett kihasználni a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésében rejlő lehetőséget, hogy megpróbálta a maga oldalára állítani a Szovjetunió legszorosabb szövetségeseit. Kína méreteinek és történelmi hagyományainak köszönhetően akkor is a sokszínűséget jelentette az európai szocialista országok számára, amikor a pekingi vezetés még azt deklarálta, hogy a nemzetközi kommunista mozgalomnak csak egyetlen központja lehet, a Szovjetunió. Amikor pedig az 1960-as évek elején a Moszkva és Peking közötti ideológiai köntösbe bújtatott hatalmi harc nyilvánosságra került, a szocialista országok nemzetközi mozgástere is kibővült. Albánia 1961-ben szakított a Szovjetunióval és szövetségeseivel, és Kína mellé állt. Románia ugyan tagja maradt a Varsói Szerződésnek és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának (KGST), de 1965-től a külpolitikában önálló álláspontját és függetlenségét hangsúlyozta. Kína és a Szovjetunióval már az 1940-es években szakító Jugoszlávia együttműködésének keretét az el nem kötelezett országok mozgalma adta. A Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország és az NDK megnyeréséért folytatott versengés a térség geopolitikai helyzete következtében azonban nem végződhetett kínai sikerrel. Ez az öt ország nemcsak azt nem tehette meg, hogy a Szovjetunió ellen fordul, de a szoros ellenőrzés következtében még azt sem nagyon, hogy a Kínával kapcsolatos ügyekben ne támogassa teljes mértékben a szovjet álláspontot.

11 Horváth Árpád geofizikus levele az MSZMP Központi Vezetősége Külügyi Osztálya részére. Budapest, 1957. december 20. MNL OL M-KS 288. f. 32. cs. 5. ó. e. 1957.

12 Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottságának 1955. március 10-i üléséről. Hegedüs András előterjesztése és határozati javaslata. Budapest, 1955. február 23. MNL OL M-KS 276 f. 53/276. f. 53. cs. 221. ó. e. 1955.

Mivel Kína tevékenysége alapjaiban kérdőjelezte meg és kezdte ki a Szovjetunió vezető szerepét a nemzetközi kommunista mozgalomban, Moszkva teljes lojalitást követelt a legszorosabb szövetségeseitől. A szovjet pozíciót esetlegesen hátrányosan érintő lépések ellen a leghatékonyabb módszernek a Kína-politikák szoros egyeztetése tűnt. Kína folyamatosan téma volt a legfelső pártvezetők krími találkozóin, a testvérpártok külügyi osztályainak vezetői között 1967-től az 1980-as évek közepéig éves rendszerességgel megtartott Interkit¹³ értekezleteken, a pekingi misszióvezetők és szakdiplomataik kétheti rendszerességgel megtartott klubjain, a kormányservek és a szovjet diplomataik közötti egyeztetéseken és a szocialista Kína-kutatók konferenciáin.

A magyar–kínai kétoldalú kapcsolatokban többnyire Kína volt a kezdeményező fél, a magyar vezetés pedig a szovjet állásponthoz és követelményekhez igazodva próbálkozott a saját nemzeti szempontok érvényre juttatásával. Kádár János 1970-ben így összegezte a magyar–kínai viszony fő jellemzőjét: „Ami a dolog lényegét illeti, ami a mérvadó: a kínai szándékok hogyan viszonyulnak a Szovjetunióhoz. Mi csak bábok vagyunk az ő szemükben.”¹⁴ Ilyen körülmények között Kádár a helyes magyar politikát a szovjet és a magyar érdekek egyidejű képviselésében látta. A szovjet–kínai szembenállásra utalva megállapította, hogy a Szovjetunió és legszorosabb szövetségesei stratégiai célja nem lehet más, mint az, hogy „a kínai kommunistákat, a Kínai Népköztársaságot vissza kell hozni a közös útra”. Véleménye szerint a helyes magyar Kína-politikának két célt kellett szem előtt tartania: „Mindent meg kell tenni, ami a stratégiai célt segíti, de mindent el kell kerülni, ami minket gyengít.”¹⁵

Ilyen körülmények között a magyar vezetés csak arra törekedhetett, hogy az államközi kapcsolatokat a lehető legnagyobb mértékben megóvja a politikai nézeteltérések romboló hatásaitól. E politika elvi keretét az MSZMP PB magyar–kínai kapcsolatokról szóló, 1965. szeptember 14-i határozata adta meg. A dokumentum kimondta, hogy „a tapasztalható készség arányában, a megfelelő fokozatosság figyelembe vételével törekedni kell államközi kapcsolataink, ezen belül elsősorban külkereskedelmi és részben kulturális kapcsolataink fejlesztésére”. Kiemelte, hogy kapcsolataink fejlesztésénél „megfelelő türelmet” és „több kezdeményezést” kell tanúsítani, és felhívta a figyelmet, hogy „minden állami szervünk fordítson különös figyelmet arra, hogy (...) fennálló szerződéses kötelezettségeinket pontosan teljesítsük”. A konkrét feladatok között első helyen az szerepelt, hogy „bővítsük az eddigi árubemutatóinkat és vizsgáljuk meg nagyobb ipari kiállítás megrendezésének lehetőségét Kínában”.¹⁶

13 Az Interkitről lásd: Hershberg et al., 2011.

14 Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1970. április 7-én megtartott üléséről. MNL OL M–KS 288. f. 5/515. ő. e. 1970.

15 Uo.

16 Az MSZMP PB 1965. szeptember 14-i ülésének határozata a Magyar Népköztársaság, valamint a Kínai Népköztársaság, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság és a Vietnami Demokratikus Köztársaság kapcsolatairól. MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 374. ő. e. 1965.

Valójában Kína elutasító magatartása miatt a kapcsolatok fejlesztésére semmiféle érdemi lehetőség nem nyílt. Magyarország 1966 októberében – tehát már a kulturális forradalom időszakában – Pekingben rendezett ugyan egy „kisméretű könyvkiállítást”, de azon összesen hét fő jelent meg.¹⁷ 1968-ban a magyar külügyminisztérium elemzése már csak azt tudta megállapítani, hogy a két ország közötti normális államközi kapcsolatok lényegében szünetelnek. Magyarország és Kína között rendszeres érintkezés csupán két területen volt: a külkereskedelemben, valamint abban, hogy Kína lehetővé tette a Vietnamba irányuló magyar segélyszállítmányok kínai területen történő átszállítását.¹⁸ A kétoldalú kereskedelem alakulása pontosan mutatja Peking külpolitikájának irányát és a kétoldalú viszony hőfokát. Az éves forgalom 1960–1961-ben drasztikusan csökkent és az évtized folyamán 20 millió rubel körüli szinten stagnált.

1. táblázat. A magyar–kínai kereskedelmi forgalom 1951–1970 között (millió rubelben)¹⁹

Év	Magyar export	Magyar import	Összesen (változás az előző évhez képest)
1950	–	–	
1951	22,5	22,0	44,5
1952	18,7	22,2	40,9 (–8,0%)
1953	28,2	29,4	57,6 (+40,8%)
1954	28,2	25,6	53,8 (–6,6%)
1955	28,5	24,3	52,8 (–1,9%)
1956	37,1	33,0	70,1 (+32,8%)
1957	20,6	26,1	46,7 (–33,4%)
1958	42,3	37,4	79,7 (+70,7%)
1959	33,3	33,9	67,2 (–15,7%)
1960	37,3	37,7	75,0 (+11,6%)
1961	19,8	9,4	29,2 (–61,1%)
1962	10,2	13,5	23,7 (–18,8%)
1963	4,9	13,3	18,2 (–23,2%)
1964	10,7	9,8	20,5 (+12,6%)
1965	10,5	9,6	20,1 (–2,0%)
1966	10,4	10	20,4 (+1,5%)
1967	8,9	7,8	16,7 (–18,1%)
1968	9,8	8,2	18,0 (+7,8%)
1969	9,0	9,0	18,0 (0%)
1970	11,5	11,5	23,0 (+27,7%)

17 Külügyminisztérium IV. Területi Osztály, Kínai referatúra, Ujlaki György és Szabados László feljegyzése: A Magyar Népköztársaság és a Kínai Népköztársaság kapcsolatainak alakulása 1966-ban, az 1967 évi kapcsolataink főbb irányai. Budapest, 1967. február 6. MNL OL XIX–J–1–j Kína 14 001304/1967.

18 Külügyminisztérium IV. Területi Osztály, Kínai referatúra, Juhász Ottó feljegyzése: Negatívumok és pozitívumok a magyar–kínai kapcsolatokban. Budapest, 1968. június 11. MNL OL XIX–J–1–j Kína 1 001500/1–1968.

19 A Külügyminisztérium iratanyaga alapján összeállította Vámos Péter.

Lassú kínai nyitás, fokozódó szovjet ellenőrzés, 1969–1978

1968 augusztusa fordulópont Kína külpolitikájában. A Varsói Szerződés csehszlovákiai katonai akciója a végletekig megrontotta a szovjet–kínai viszonyt. Csou En-laj (Zhou Enlai) miniszterelnök két nappal az inváziót követően, a román nemzeti ünnep alkalmából rendezett fogadáson mondott beszédében szociálimperialistának nevezte a Szovjetuniót.²⁰ A következő hetekben kibontakozó országos kampányban az országot fenyegető legnagyobb veszélynek egy észak felől érkező támadás lehetőségét nevezték. Ezzel egyidejűleg Kína nyitott az Egyesült Államok felé. A közeledési folyamat két legfontosabb állomása Richard Nixon elnök 1972-es kínai látogatása, majd a hivatalos diplomáciai kapcsolatok 1979-es létesítése volt.

Kína a szocialista országok kapcsolatait megosztó, fellazító politikát folytatott, amelynek minimális célja véleménykülönbségek szítása és bizalmatlanság keltése, maximális célja pedig a Szovjetunió és szövetségesei közötti szakítás elérése volt. A differenciáló politika elsősorban a kelet-közép-európai nacionalizmusokra és szovjetellenességre épített. A KNK a Szovjetuniót és legszorosabb szövetségeseit nem tekintette szocialistának, hanem olyan országoknak, ahol „a párton belül az opportunisták és revizionisták vonal kerekedett felül, és a forradalom vereséget szenvedett”.²¹ A KKP vezetése ezen országokkal kizárta a pártkapcsolatok rendezésének lehetőségét, de arra hajlandónak mutatkozott, hogy a békés egymás mellett élés öt elve – tehát már nem a szocialista országok közötti proletár internacionalizmus – alapján fejlessze az államközi kapcsolatokat.

A kínai–kelet-közép-európai kereskedelem mértéke a politikai kapcsolatok alakulását követte. A politikai kapcsolatok szintje és fejlődési üteme pedig az 1970-es évek elején nagyjából minden relációban megegyezett. Kína 1969-ben külkereskedelmének 30 százalékát bonyolította a kelet-közép-európai országokkal, ami a következő évben két százalékkal megnőtt. A sorrend a következő volt: az NDK-val bonyolított kereskedelem összege 74,4 millió rubel volt, Csehszlovákiával 54,6 millió, Lengyelországgal pedig 43 millió. Ezután következett Magyarország 18 millió rubel éves forgalommal. 1969-ben az NDK–KNK kétoldalú kereskedelem volume meghaladta a szovjet–kínai kereskedelem mértékét. Kína az NDK-val hosszú távú kereskedelmi egyezményt írt alá, amelynek keretében 1972–1975 között nyolc óceánjáró hajót kívánt vásárolni.²² Az új politikai helyzetre való tekintettel a pekingi vezetés ekkor azt kezdeményezte, hogy a rubelelszámolást váltsák fel a nemzeti valutában történő elszámolással és az úgynevezett „stop-ár” rendszerről,

20 Aurel Duma pekingi román nagykövet rejteltávirata Petru Burlacu külügyminiszter-helyettesnek Csou En-laj miniszterelnöknek a román nemzeti ünnep alkalmából a nagykövetség koktélpartiján elmondott beszédéről. Peking, 1968. augusztus 23. Lásd: Budura, 2005. 903–904. 315. sz. dokumentum.

21 Külügyminisztérium IV. Területi Osztály: Előterjesztés miniszterhelyettesi értekezletre: A KNK kül- és belpolitikai helyzete, a magyar–kínai kapcsolatok. Budapest, 1971. október 4. MNL OL XIX–J–1–j Kína 14 00556/9/1971.

22 Külügyminisztérium IV. Területi Osztály, Németh Iván feljegyzése: A KNK kül- és belpolitikai helyzete, a magyar–kínai kapcsolatok. Budapest, 1971. május 24. MOL M–KS–288. f. 32. cs. 11. ő. e.; NDK-ról: Gódor Ferenc jelentése (előadó: Réti György): A KNK külpolitikája szocialista viszonylatban. Peking, 1971. április 4. MNL OL XIX–J–1–j Kína 10–001175/1–1971.

ami az 1952-es árszínvonal addigi fenntartását jelentette, térjenek át a világpiaci árra. A partnerek egyöntetű tiltakozása eredményeként végül kompromisszumos megoldás született, amelynek értelmében a klíringelszámolás megmaradt, de 1971-től az árakat svájci frankban adták meg, 1973–1974-től pedig bevezették a világpiaci árakat.

A megváltozott helyzetre való tekintettel az MSZMP PB 1970 májusában újabb határozatot fogadott el a két ország kapcsolatainak alapelveiről. A határozat szerint a kínai vezetés nemzetközi tevékenységét „a kommunista mozgalomban és a szocialista közösségben való hegemonia megszerzésére irányuló törekvés” jellemezte, amelyben „a legnagyobb gátat a Szovjetunió képezi”, ezért támadásait a Szovjetunióra koncentrált. A határozat a jövőt illetően sem volt különösebben derűlátó. A magyar pártvezetés szerint „a kínai fél feltehetően hűvösen korrekt, szórványos kapcsolatok tartására rendezkedik be”, ezért „semmilyen alap nincs annak a feltételezésére, hogy a kínai vezetés rövid időn belül gyökeresen megváltoztatná szakadár politikáját”. Ennek megfelelően a határozat hangsúlyozta, hogy „továbbra is bíráltni kell a kommunista mozgalom egységének bomlasztását célzó, a szocializmus ügyének kárt okozó kínai lépéseket (...) lépéseink megtételénél [pedig] mindenkor gondosan mérlegelni kell a szovjet–kínai kapcsolatok helyzetét, s a szovjet elvtársakkal szorosan koordinálva kell eljárni”. Az egyetlen remény abban mutatkozott, hogy „államközi kapcsolatainkban elérhetünk némi javulást”. A határozat az addigi politika folytatására szólított, amely „a tapasztalható kínai készség arányában, a megfelelő fokozatosság figyelembevételével” elsősorban „a külkereskedelem vonalán” törekedett a kapcsolatok fejlesztésére.²³ A határozat az 1970-es évekre megadta a magyar Kína-politika elvi kereteit.

A kapcsolatok javításához mindkét fél a kis lépések politikáját tekintette célravezetőnek. Amikor Csiao Kuan-hua (Qiao Guanhua) külügyminiszter-helyettes 1970 szeptemberében hivatalosan fogadta magyar kollégáját, a tárgyaláson négy-szer ismételte meg, hogy bár nagy lépések megtételére egyelőre nincs esély, a feltételek megérték a kétoldalú kapcsolatok fokozatos és reális fejlesztésére, ahhoz pedig, hogy a felek megismerjék egymás nézeteit és módszereit, időre van szükség.²⁴ A kis lépések közé tartozott, hogy a kétoldalú kereskedelem volumene 27 százalékkal nőtt az előző évhez képest, Csou En-laj miniszterelnök szívélyesen fogadta az új magyar nagykövetet, három év után új kínai nagykövet érkezett Budapestre, a nemzeti ünnepeken a miniszterelnökök üdvözlő táviratot küldtek egymásnak, a Hszinhua (Xinhua) Hírügynökség tudósítót küldött Budapestre, a magyar segélyszállítmányok akadálytalanul juthattak el Vietnámba, a Kínai Vöröskereszt pedig szimbolikus, 500 ezer jüanos segélyt nyújtott a magyar árvízkárosultaknak. Peking azonban nem mutatott érdeklődést a kétoldalú kapcsolatok 1950-es évek-

23 Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1970. május 5-én megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 517. ó. e. 13–14.

24 Külügyminisztérium IV. Területi Osztály, Koreai referatúra, Etre Sándor: Gyenes András miniszterhelyettes elvtárs megbeszélése a kínai külügyminisztériumban. Peking, 1970. szeptember 27. MNL OL XIX-J-1-j Kína 13 00427/19/1970.

ben kialakult jogi kereteinek megújítására, a pártok közötti kapcsolatfelvétel pedig fel sem merülhetett.

1971-ben Kína és az ötök kétoldalú kereskedelmi forgalma minden relációban 20–25 százalékkal nőtt az előző évhez képest. Magyarország esetében 23 százalékos volt a növekedés. Hosszú távú kereskedelmi egyezmény megkötése ugyan nem volt napirenden, de a magyar–kínai kétoldalú tárgyalásokon a kínai fél arról beszélt, hogy a kereskedelem fejlesztése mindkét ország érdekeit szolgálja. A kereskedelem áruösszetétele valóban hasznos volt Magyarország számára. A kínai import olyan nyersanyagokat (például ritka fémeket, mint a volfrám és a higany) és olyan áruféleségeket (például fagyasztott és konzervhúst) tartalmazott, amiket Magyarországnak egyébként a kapitalista piacokról kellett volna beszereznie. A magyar export továbbra is többnyire gépekből állt. A volumen a szocialista országokba irányuló teljes magyar gépexport harmadát tette ki. A kétoldalú kereskedelem továbbra is jóval a világpiaci ár alatti árszínvonalon folyt.²⁵

A személyes kapcsolatok 1972-ben még gyakoribbá váltak, ezért a pekingi magyar nagykövetségre két kínaiul tudó diplomatát küldtek. A kétoldalú kereskedelem mértéke 13 százalékkal nőtt, Paj Hsziang-kuo (Bai Xiangguo) külkereskedelmi miniszter pedig Magyarországra látogatott. A magyar külügyminisztérium arra hívta fel a figyelmet, hogy „a lengyel külügyminisztériumból származó megbízható információ szerint a kínai külügyminisztérium utasítást adott ki a szocialista országokban dolgozó diplomatái számára, hogy jó kapcsolatot ápoljanak a fogadó ország illetékesivel. Ahol lehetséges, hangot adhatnak szovjetellenes véleményüknek is, de csak abban az esetben, ha ez nem gátolja a kétoldalú kapcsolatok fejlődését.”²⁶ Az új politika jegyében a frissen kinevezett kínai nagykövet arról tájékoztatta a magyar felet, hogy Peking helyre kívánja állítani a tudományos-technológiai együttműködést. A Magyar–Kínai Tudományos-Technológiai Vegyes Bizottság első ülésére hatévnyi szünet után, 1972 májusában került sor. A tárgyalások középpontjában a mezőgazdaság állt. Az ülés szívélyes légkörben folyt, de mindkét fél várakozó álláspontra helyezkedett és kínosan ügyelt arra, hogy egyetlen politikailag érzékeny témát se hozzon szóba.²⁷ 1972-re a magyarok számára úgy tűnt, hogy megnyílik a lehetőség a kapcsolatok rendezésére.

Az ígéretesnek induló közeledési folyamat 1973-ban megtorpant. Nem elsősorban az olajválság vagy a magyar reformfolyamat leállása miatt, hanem inkább azért, mert a szovjet–kínai viszonyban újabb hullámvölgy következett. Kínában ismét megnőtt a szovjetellenes incidensek száma, az 1975-ben elfogadott új alkotmány pedig a külpolitika fő elemévé a szovjetellenességet tette. Eközben a kínaiak „türelmet” és „megértést” tanúsítottak a kelet-közép-európai szocialista államok

25 Bihari László ideiglenes ügyvivő jelentése: Szerszámgépipari export tárgyalásaink. Peking, 1970. december 8. MNL OL XIX-J-1-j Kína 571 001334/9/1970.

26 Némety Béla nagykövet rejteltávirata: Kínai politikai magatartás a szocialista országokkal szemben. Varsó, 1972. június 21. MNL OL XIX-J-1-j Kína 10 00702/1972.

27 NKG (Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága), Dr. Csorba András összeállítása: Áttekintés a magyar–kínai műszaki-tudományos együttműködésről. Budapest, 1976. szeptember. MNL OL XIX-J-1-j Kína 5 005118/1976.

Kína-politikája iránt, a személyes találkozók tartózkodtak politikai jellegű kérdések felvetésétől. A kínai attitűdöt jól illusztrálja a külkereskedelmi miniszterhelyettes megjegyzése, aki a pekingi magyar nagykövetnek arról beszélt, hogy „bár viszonyunk nem zavartalan, de népeink barátsága hagyományos és erősödik. Államközi kapcsolatainkon belül a külkereskedelem területén szép eredményeket értünk el. A kereskedelmi kapcsolataink fejlődnek és a jövőben is fejlődni fognak.” A magyar teljesítésekben továbbra is előforduló problémákra utalva azt mondta: „az, hogy néhány magánjogi szerződés még nem került aláírásra, a lényeget nem befolyásolja”.²⁸

Hasonló hozzáállással találkozott az ötök többi tagja is. Amikor a szófiai kínai kereskedelmi tanácsos vacsorán látta vendégül a csehszlovák ügyvivőt, „gondosan kerülte az ideológiai témákat és az egész beszélgetés során egyetlen szóval sem említette a Szovjetuniót”, másrészt „azt igyekezett bizonygatni, hogy Kína és Csehszlovákia között „nagyon jó és barátságos kapcsolatok” vannak, és „fejlődnek a kereskedelmi kapcsolatok is”. A csehszlovák diplomata értékelése szerint ez a magatartás beleillett abba a kínai taktikába, hogy bizonyítsák: vitáik és ellentéteik csak a Szovjetunióval vannak.”²⁹

A kínai megosztó törekvésekre válaszul a szovjetek kiterjesztették a csatlósáik fölötti szoros ellenőrzést a kereskedelemre is. A koordináció formalizálásának első lépéseként 1973 februárjában Moszkvában külkereskedelmi miniszterhelyettesi megbeszélést tartottak Bulgária, Magyarország, az NDK, Mongólia, Lengyelország, a Szovjetunió és Csehszlovákia képviselői részvételével. Romániát nem hívták meg az eseményre. A szovjetek az egyeztetés szükségességét azzal magyarázták, hogy 1969-től kezdve minden szocialista országgal folyamatosan nőtt a kínai külkereskedelem, és a problémák is nagyjából azonosak voltak. Többek között a hosszú lejáratú államközi megállapodás hiányát, az áruválaszték nem kellő szélességét, a Kínában zajló piaci tevékenység korlátozottságát és az árkérdést említették. A résztvevők az információcsere és az egyeztetés három szintjében állapodtak meg. A külkereskedelmi minisztériumok, a kereskedelmi kirendeltségek, valamint a kereskedelmi kamarák és kiállítási szervek a KNK gazdaságáról, külkereskedelmi politikájáról és tevékenységéről, a kétoldalú szerződésekről (beleértve az export és import áruösszetételét), a kiállításokról, vásárokról és árubemutatókról egyeztettek. Arról is döntöttek, hogy a koordináció folyamatossága érdekében évente, az orosz ábécé szerinti soron következő ország fővárosában főosztályvezetői szintű értekezletet tartanak.³⁰ Emellett persze a szovjetek továbbra is folytatták az információszerzés korábbi, kétoldalú kapcsolatokon alapuló gyakorlatát.

A találkozó első közvetlen eredményeként néhány nappal a megbeszélés után a magyar külügyminisztérium megállapította, hogy az 1969 óta eltelt időben

28 Ribánszki Róbert nagykövet rejteltávirata: Csen Csie külkereskedelmi miniszterhelyettes a magyar–kínai kereskedelmi kapcsolatokról. Peking, 1976. október 19. MNL OL XIX–J–1–j Kína 571 001590/3/1976.

29 Szénási Géza szófiai nagykövet rejteltávirata: Bolgár–kínai kereskedelmi kapcsolatok, csehszlovák–kínai kapcsolatok. Szófia, 1976. december 1. MNL OL XIX–J–1–j Kína 503 005885/1976.

30 Tordai Jenő külkereskedelmi miniszterhelyettes jelentése a szovjet Külkereskedelmi Minisztériumban megtartott kínai témájú miniszterhelyettesi értekezletről. Budapest, 1973. március 15. MNL OL XIX–J–1–j Kína 5 001837/1/1973.

„a kapcsolatok fejlesztésére irányuló kínai készség olyan mértékben megnövekedett, hogy az általunk tervezett »fokozatosság« keretein túlnőtt, és a demonstratív kínai törekvések miatt feszültségeket okozott az általunk is hangoztatott kapcsolat-fejlesztés elvei és a gyakorlati megvalósítás lehetőségei között”. A feljegyzés azonnal hozzáteszi, hogy „a lehetőség alatt természetesen a Szovjetunió és a szövetséges szocialista országok adott területen elért, ránk nézve is behatároló értékű kapcsolatépítés szintjét értjük”.³¹

1974 októberében került sor a baráti szocialista országok külkereskedelmi minisztériumainak budapesti egyeztetőjére. A résztvevők egyeztetési hajlandóságát jól mutatja, hogy az eredetileg miniszterhelyettesi szintűre előirányzott koordinációs értekezletből csak főosztályvezető-helyettesi szintű eszmecsere lett. A fő téma az árproblémák egyeztetése volt, mert ez minden résztvevőt egyformán foglalkoztatott. Felismerték ugyanis, hogy ha az árkérdésben utólag egyeztetnek, azt a kínai fél ügyesen kihasználja, mert azonos árucikkek esetében a számára legkedvezőbb árra hivatkozhat. A cél az volt, hogy legalább a minimális árban megállapodjanak, hogy a konkrét tárgyalások során az alá egyetlen ország delegációja se menjen. Kötelező témaként megbeszélték Kína fejlődő országokkal folytatott kereskedelmi kapcsolatait, valamint „a szocialista országok megosztására irányuló kínai magatartás tapasztalatait” is. A magyar külügyminisztérium kínai referatúrájának megjegyzése szerint „mindez érdekes téma, de az egyeztető alacsony szintje miatt érdemi állásfoglalásokra aligha kerül sor”.³²

Mao Ce-tung (Mao Zedong) halálának évében a magyar kormány a kétoldalú együttműködés 1970-es években újraindult szakaszát a várakozás időszakának nevezte.³³ A lassú növekedést felváltó minőségi változásra azonban a következő néhány évben nem került sor. Az évtized végén Kína KGST-tagországgal folytatott külkereskedelméből az egyes országok részesedése többé-kevésbé állandó volt. A központi kínai vezetés pontosan szabályozta az export és az import mennyiségét és összetételét. Jelzésértékű volt, ha egy-egy partnerrel a többi szocialista országgal folytatott kereskedelmének tendenciájától jelentősen eltérő mértékű változtatás vagy az áruösszetétel jelentős átalakítása mellett döntött. Románia esete bizonyítja, hogy a bukaresti vezetés különutas politikája már önmagában is elég volt a különleges elbánáshoz. 1976-ban a Romániával folytatott kereskedelem mértéke (496,3 millió CHF export és 495,2 millió CHF import) meghaladta a Szovjetunióval folytatott árucseré-forgalom összértékét (477,4 millió, illetve 432,2 millió CHF). Az ötök között az NDK állt az élen (260,7 millió, illetve 239,7 millió CHF), majd Csehszlovákia (185,9 millió, illetve 163,5 millió CHF), Lengyelország

31 Külügyminisztérium IV. Területi Osztály, Kínai referatúra: A Magyar Népköztársaság és a Kínai Népköztársaság közötti kapcsolatok. Budapest, 1973. március 15. MNL OL XIX-J-1-j Kína 14 002777/1973.

32 Külügyminisztérium IV. Területi Osztály, Kínai Referatúra, Hajdú Lajos feljegyzése: A magyar–kínai kereskedelmi kapcsolatok néhány kérdése. Budapest, 1974. október 8. MNL OL XIX-J-1-j Kína 571 001994/1/1974.

33 Áttekintés a magyar–kínai műszaki-tudományos együttműködésről. Összeállította: Dr. Csorba András, nemzetközi gazdasági Kapcsolatok Titkársága. Budapest, 1976. szeptember. MNL OL XIX-J-1-j Kína 5005118/1976.

(175,2 millió, illetve 114 millió CHF), végül Magyarország (85,6 millió, illetve 73,8 millió CHF) és Bulgária (49,5 millió, illetve 42 millió CHF) következett. A sorrend hasonló volt 1977-ben is, azzal a különbséggel, hogy Magyarországot addigra már Kuba is megelőzte. A megállapodások tervezett volumenét Magyarország szintén egyik évben sem tudta teljesíteni, sem az exportban, sem az importban.³⁴

Az 1970-es évek végén a magyarok gyenge teljesítménye mögött az állt, hogy a magyar árustruktúra nem volt képes alkalmazkodni a kínai piac új igényeihez. Mivel a kínaiak igyekeztek a hazai nehézipari kapacitásaikat jobban kihasználni és az importot hazai termeléssel helyettesíteni, ha lett volna magyar szándék új, könnyűipari fogyasztási cikkek, nyersanyagok és élelmiszerek szállítására – elsősorban mezőgazdasági és élelmiszeripari gépekre és berendezésekre, például sertésfarmra lett volna igény –, úgy az árucseré szintjét talán fenn lehetett volna tartani. Magyarország viszont, amely a KGST-n belül a buszgyártásra szakosodott, autóbust és teherautó-alvázat kíván eladni. Ezt a kínaiak a magas árra és a szállítási nehézségekre hivatkozva elhárították.³⁵ A magyar gazdaságpolitikusok némileg önfelmentő konklúziója mégis az volt, hogy míg maga a csökkenés részben gazdasági okokra vezethető vissza, annak üteme és mértéke „mindenképpen politikai megfontolásokra utal”.³⁶

Ebben az időszakban a szocialista országok Kínával kapcsolatos gazdaságpolitikai egyeztetésének legfontosabb helyszíne Peking volt. A baráti misszióvezetők a kéthetente mindig más nagykövetségen megtartott „nagykövetségi klubon”, a gazdaságpolitikai beosztottak pedig a „gazdaságpolitikai klub” keretében foglalkoztak országaik és Kína kereskedelmi kapcsolataival. A megbeszéléseken az aktuális fejlemények megbeszélése mellett egy-egy nagykövetség (többnyire a szovjet) által készített elemző tanulmányt is megvitattak, amit aztán általában „érdeemi változtatás nélkül” el is fogadtak.³⁷

Az ártárgyalások taktikájának összehangolására irányuló törekvések nem jártak sok sikerrel. Ha a kínai fél a kereskedelmi tárgyalásokon egy-egy országgal jobb üzleti feltételekben tudott megállapodni, mint másokkal, azt továbbra is hivatkozási alapként, tárgyalási pozíciója javítására használta fel. Ezért a baráti nagykövetek újra sürgették a központilag irányított koordinációt. Az 1978. júniusi nagykövetségi klub megállapította: „Minden ideiglenes egyoldalú előny, amit a baráti országok saját jobb pozíciójuk kihasználásával nyerhetnek egyes konkrét esetekben a kínai politikával összefüggésben, előnytelenek lehetnek a többi partner számára. Végül esetben lehetővé válik, hogy a kínai fél rájuk erőszakolja kereskedelmi

34 Ribánszki Róbert nagykövet jelentése: A KNK gazdasági együttműködése a szocialista országokkal. Peking, 1978. június 16. MNL OL XIX-J-1-j Kína 5 004105/1978.

35 Ribánszki Róbert nagykövet feljegyzése: Magyar–kínai kereskedelmi kapcsolatok. Peking, 1977. június 9. MNL OL XIX-J-1-j Kína 5 003801/1977.

36 A pekingi Külkereskedelmi Kirendeltség 1980. évi jelentése. Peking, 1981. április 2. MNL OL XIX-J-1-j Kína 576 003775/1981.

37 Lásd például: Ribánszki Róbert nagykövet jelentése: Klub-anyag felterjesztése. (Az önértékelés támaszkodás politikájának kudarca. A „négy modernizálás” programja megvalósításának problémái.) Peking, 1979. január 13. MNL OL XIX-J-1-j Kína 5 00519/1979.

feltételeit.”³⁸ A helyzet megoldására a szovjet javaslat, nem meglepő módon, az egyeztetés még szorosabbra fűzése volt. A koordináció elvi kérdéseit már az 1977 októberében Lengyelországban lezajlott gazdasági Interkiten is megvitatták, a gyakorlati megvalósítás azonban még váratott magára. A nagykövetek ezért abban állapodtak meg, hogy az addig szóban és írásban zajló alkalmi információcsere helyett a szerződés kötésekről, a szállítások összetételéről, a szabad devizás ügyletekről és a korábbi évek szállítási lemaradásairól egységesített formanyomtatványokon, előre meghatározott határidőre számolnak be egymásnak.

Az 1978. október 25–26-án Prágában megtartott gazdasági Interkiten az egyik fő téma az a kínai javaslat volt, hogy a nem kereskedelmi fizetések vonatkozásában az addig érvényes rubelalapú klíring helyett térjenek át a konvertibilis valutában történő elszámolásra. A külkereskedelmi miniszterhelyettesek úgy határoztak, hogy a többé-kevésbé tartós passzívum miatt valamennyi KGST-országnak érdeke a klíringelszámolás fenntartása, ezért minden országnak azt javasolták, hogy a kétoldalú tárgyalásaikon kíséreljék meg elérni a korábbi rendszer fenntartását. Abban is megállapodtak, hogy a tárgyalások eredményeiről folyamatosan tájékoztatják egymást.³⁹ A koordinált politika azonban nem hozott eredményt, Kína ugyanis a korábbi egyezményt egyoldalúan felmondta, így 1979-től a nem kereskedelmi kifizetések konvertibilis valutában történtek.

Gyorsuló kínai nyitás, gyengülő szovjet ellenőrzés, 1979–1989

A kínai reform és nyitás politikájának meghirdetése új kihívások elé állította a szocialista országokat. Miután Kína 1980-ban csatlakozott a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz, az 1981. évi kereskedelmi tárgyalásokon Kuba kivételével minden szocialista országnak javasolta, hogy a klíringet a kétoldalú kereskedelemben is váltsák fel a konvertibilis valutában történő elszámolással. A javaslatot a szorosan egyeztető szocialista országok egységesen elutasították. Azt elismerték ugyan, hogy a klíring felszámolásával Kína a Nemzetközi Valutaalap követelményének tenne eleget, de úgy vélték, hogy ezzel megszűnne a Kínával bonyolított kétoldalú kereskedelmüket addig jellemző stabil és bevált árucseré, ami egyben azt is jelentette volna, hogy csökken az államközi kapcsolattartás szintje. A keményvaluta szűkében levő szocialista országoknak az áttérés ellen felhozott egyik fő érve az volt, hogy nem akarnak Kína nettó importőrjeivé, s ezzel szabadon konvertálható valutaforrásává válni.⁴⁰ Ugyanerre hivatkoztak a kínaiak is, csak a másik oldalról. 1981 második felében egy belső használatra készült közgazdasági kiadványban a KGST-

38 Ribánszki Róbert nagykövet jelentése: A KNK gazdasági együttműködése a szocialista országokkal. Peking, 1978. június 16. MNL OL XIX-J-1-j Kína 5 004105/1978.

39 Pénzügyminisztérium III. Főosztály feljegyzése Faluvégi Lajos elvtárs részére: A Kínai KN nagykövetsége titkárának látogatása. Budapest, 1978. november 13. MNL OL XIX-J-1-j Kína 5 005221/6/1978.

40 Ribánszki Róbert nagykövet jelentése: „A baráti szocialista országok és Kína közötti kereskedelem 1981. évi helyzetéről és további perspektívájáról” készített jelentés felterjesztése. Peking, 1982. június 16. MNL OL XIX-J-1-j Kína 57 004383/1982.

országok és Kína közötti klíringkereskedelmet kifogásoló elemzés jelent meg, amely azt fejtegette, hogy Kína számára előnytelen a klíringforma, mert a legtöbb országgal aktívuma van, és ezzel a szocialista országok hitelezőjének szerepét vállalja magára.⁴¹

A kapitalista országok felé történő kínai nyitás szocialista relációban először 1981-ben érzékeltette a hatását, amikor a kereskedelem közel 30 százalékkal esett vissza az előző évhez képest. Ez egyben azt is jelentette, hogy a szocialista országok részesedése a KNK külkereskedelmében tovább csökkent a tőkés országok javára, 4,4 százalékról 2,3 százalékra. Az 1981-es kereskedelmi tárgyalásokon a kínaiak azokra a gépekre és alkatrészekre, amelyeket korábban a szocialista országokból vásároltak, csak nagyon korlátozott mennyiségben tartottak igényt. Érdeklődésük elsősorban nyersanyagokra, valamint könnyű- és textilipari gépekre és berendezésekre korlátozódott. A kínai export-árulistákon sem szerepelt számos, a szocialista országok által Kínából hagyományosan importált tétel. A „hosszú és feszült” kereskedelmi tárgyalások eredményeként 1982-re az ötöknek csak az árústruktúra jelentős átalakításával sikerült 37,7 százalékos forgalomnövekedést elérniük.⁴² 1985-ben Kína korlátozta a járműimportot, ami valamennyi szocialista szállítót kedvezőtlenül érintette. A többieknek azonban sikerült a kiesést más termékekkel pótolniuk, csak Magyarországnak nem. Bár az 1970-es évek óta folytak tárgyalások erőművi hűtőberendezések eladásáról, a magyar remények az 1980-as évek végéig nem teljesültek. A kínai fél csak a mezőgazdasági és élelmiszeripari berendezéseket fogadta volna a kívánt mennyiségben, de a takarmánykeverő, a baromfi- és sertésvágóhíd vásárlására vonatkozó új kínai igényeket a magyar fél gyártókapacitás hiányában nem tudta kielégíteni.

Noha a magyar–kínai kétoldalú kereskedelem mértéke továbbra is elmaradt a legtöbb szocialista ország és Kína kereskedelmétől, a kínai reform és nyitás időszakában Magyarország egy szempontból különleges helyzetbe került. A kínai reformközgazdászok és vezető politikusok nagy érdeklődést mutattak a gazdaságirányítási rendszer magyar reformjának részletei és tapasztalatai iránt. Szorosan követték a mezőgazdaság szervezeti formáinak fejlődését, különös tekintettel az iparszerű termelési rendszerekre, az agrár-ipari egyesülésekre és az állami gazdaságokra.

Az érdeklődésnek azonban a kétoldalú gazdasági kapcsolatokra nem volt hatása.⁴³ 1985 után a kétoldalú kereskedelem alakításában egyre inkább csak piaci szempontok, a két gazdaság adottságai és lehetőségei játszottak szerepet. Az 1980-as évek közepétől ugyanis Mihail Gorbacsov a Szovjetunió belső problémáinak kezelése mellett már nem érzett elég erőt ahhoz, hogy birodalmának kelet-közép-európai

41 Ribánszki Róbert nagykövet jelentése (előadó: dr. Mészáros Zsuzsa, dr. Mészáros Sándor): A kínai sajtó magyar vonatkozású anyagai 1981 második felében. Peking, 1982. január 21. MNL OL XIX-J-1-j Kína 81 001242/1982.

42 Ribánszki Róbert nagykövet jelentése: „A baráti szocialista országok és Kína közötti kereskedelem 1981. évi helyzetéről és további perspektívájáról” készített jelentés felterjesztése. Peking, 1982. június 16. MNL OL XIX-J-1-j Kína 57 004383/1982.

43 Ribánszki Róbert jelentése (készítette: dr. Mészáros Zsuzsa): A magyar mezőgazdaságról megjelent kínai kiadványok rövid szemléje. Peking, 1980. március 22. MNL OL XIX-J-1-j Kína 55 002712/1980.

részeit szigorú ellenőrzés alatt tartsa. 1985 nyarán, néhány hónappal Gorbacsov hatalomra kerülése után a kínai külügyminisztérium Szovjetunió és Kelet-Európa Osztályának vezetője, Tien Ceng-pej (Tian Zengbei) arról beszélt a magyar ideiglenes ügyvivőnek, hogy a Kínában zajló és a Szovjetunióban és Kelet-Közép-Európában is meginduló reformfolyamatok „elősegíti[k] a Kína és a kelet-európai szocialista országok közötti kapcsolatépítés felgyorsítását és elmélyítését”.⁴⁴

A kínai reformtörekvések sikerét a magyar kormány is rendkívül fontosnak tartotta, nem utolsósorban a kétoldalú gazdasági együttműködés lehetőségeinek bővítése szempontjából. A Külügyminisztérium 1985. augusztusi értékelése szerint „érdekeltek vagyunk a kínai reformok sikerében, mert a már nem elhanyagolható volumenű gazdasági együttműködésünk és főleg annak perspektívái szorosan összefüggenek a kínai gazdaság stabil fejlődésével, a gazdasági reform sikerével”.⁴⁵

Az erősebb kelet-közép-európai gazdaságok és Kína gazdasági kapcsolatai valóban gyors növekedésnek indultak. Csehszlovákiával a kereskedelmi forgalom volumene az 1981-es 330 millió CHF-ről 1985-re több mint 1 milliárd CHF-ra nőtt. 1985-ben az NDK-val folytatott kereskedelem elérte a 622 millió CHF-ot, ami 1984-hez képest 54 százalékos növekedést jelentett. Az NDK-export 20 millió CHF értékben haladta meg a kínai szállítások értékét. Az NDK exportjának 80 százaléka gépipari termékekből (tehergépkocsikból, szerszámgépekből, nyomdaipari gépekből, kombájnokból, orvosi és egyéb tudományos műszerekből és élelmiszeripari gépekből), 20 százaléka pedig vegyi anyagokból, nyersanyagokból és félkész termékekből állt. A kínai exportban a textil- és ruházati termékek aránya elérte az 50 százalékot, emellett mezőgazdasági termékeket, ásványi anyagokat, vegyipari cikkeket szállítottak az NDK-ba. Vagyis az áruszerkezet nem különbözött jelentősen az 1950-es években kialakulttól.⁴⁶

A változás inkább csak az ártárgyalásokon tanúsított kínai magatartás keménységében volt érzékelhető.⁴⁷ A szovjet tömb országaival folytatott tárgyalásokon Kína partnerei számára újra hátrányt jelentett a koordináció hiánya. Amikor a csehszlovákok a műszaki-tudományos együttműködési bizottság 1986-os pekingi ülésén azt tapasztalták, hogy a kínaiak csak energetikai vonalon hajlandók hosszú távú megállapodást kötni, a kétoldalú kereskedelem csökkenésének elkerülése érdekében hajlandók voltak visszatérni az 1950-es évek gyakorlatához, amikor a műszaki-tudományos dokumentációt térítésmentesen adták át Kínának, és a Tatra teherautók gyártási technológiáját ingyen és bérmentve a kínai fél rendelkezésére

44 Jolsvai Sándor ideiglenes ügyvivő rejteltávirata: Kínai vélemény a kelet-európai gazdasági reformokról. Peking, 1985. augusztus 23. MNL OL XIX-J-1-j Kína 50 004238/1985.

45 A Külügyminisztérium IV. Területi Osztály összefoglalója: A kínai gazdasági reformtörekvések és azok magyar megítélése. Budapest, 1985. augusztus. MNL OL XIX-J-1-j Kína 50 001618/2/1985.

46 Roska István berlini nagykövet jelentése (készítette: Vágó Miklós): Az 1986. évre szóló NDK–kínai árucserre forgalmi és fizetési jegyzőkönyv aláírása. Berlin, 1986. január 14. MNL OL XIX-J-1-j Kína 571 00413/1986.

47 Kovács Béla prágai nagykövet jelentése (előadó: Závogyán András): Lü Dong, a Kínai Állami Gazdasági Bizottság elnökének csehszlovákiai látogatása. Prága, 1986. június 25. MNL OL XIX-J-1-j Kína 51 003726/1986.

bocsátották.⁴⁸ A Kínai–Keletnémet Gazdasági, Kereskedelmi és Tudományos-Technológiai Együtműködési Bizottság 3. ülésén, amelyet 1987 májusában Pekingben tartottak, a kínai tárgyalók a csehszlovákokkal megkötött megállapodásra hivatkozva az NDK-tól is alacsony árakat és ingyenes technológiaátadást kértek. A németek azonban ellenálltak, és kijelentették, hogy ingyen semmit sem adnak át a kínaiaknak.⁴⁹

A pekingi vezetés üdvözölt minden olyan kezdeményezést, amely meghaladta a Kína és a szocialista országok közötti hagyományos kereskedelem kereteit. Minden országnak felkínálták a lehetőséget az 1950-es években szocialista segítséggel épített gyárak rekonstrukciójában való részvételre. 1986-ban Csehszlovákiával és az NDK-val meg is állapodtak a korábban közreműködésükkel felépült gyárak, üzemek korszerűsítésében. A csehszlovák vállalatok vegyipari létesítmények, salétromsavgyár, gázgyár, cipőgyár és sertésbőr-feldolgozó korszerűsítésében vettek részt.⁵⁰ A keletnémetekkel egy műszergyárról és egy köszörűkorong-gyárról volt szó.⁵¹ Emellett megállapodtak kínai munkások NDK-beli foglalkoztatásáról és képzéséről is.⁵² Mivel a kínaiak tisztában voltak azzal, hogy a szocialista országok tökében nem bővelkednek, elsősorban a technológia- vagy know-how-átadást tekintették a részvétel lehetséges módjának, de a vegyesvállalat-alapítást is támogatták. A magyar nagykövet ehhez elsősorban a jogi feltételek megteremtését, többek között a bevitt tőke és a nyereség repatriálásának garantálását, a kettős adóztatás kizárását, a jogsegélyegyezmények megkötését, a Kínában dolgozó magyar szakemberek egészségügyi ellátásának megoldását tartotta szükséges előfeltételnek. E tekintetben elsősorban az 1950-es évek elején létrehozott lengyel–kínai hajózási vegyesvállalat, a kulturális forradalom viharát is kiálló (és máig létező) CHIPOLBROK tapasztalatainak és működésének tanulmányozását tartotta hasznosnak.⁵³

A magyar–kínai kereskedelmi kapcsolatok gyors fejlődését azonban több tényező is akadályozta. Például az, hogy a pekingi magyar nagykövetségen 1983 és 1986 ősze között nem volt gazdaságpolitikai beosztott diplomata, sőt a kereskedelmi kirendeltségen dolgozó öt munkatárs között sem volt közgazdász: a tanácsos kínai külkereskedelmi főiskolát végzett, a helyettese jogi, a másik három munkatárs

48 Iván László nagykövet rejteltávirata: Csehszlovák információ a Csehszlovák–Kínai Gazdasági, Kereskedelmi és Tudományos-Technológiai Együtműködési Bizottság 2. üléséről. 1986. november 21. MNL OL XIX–J–1–j Csehszlovákia 54 003915/1/1986.

49 Roska István berlini nagykövet jelentése: A Kínai–Kelet-Német Gazdasági, Kereskedelmi és Tudományos-Technológiai Együtműködési Bizottság 3. ülése. Berlin, 1987. május 19. MNL OL XIX–J–1–j NDK 54 002977/1987.

50 Kovács Béla prágai nagykövet jelentése (előadó: Závogyán András): Lü Dong, a Kínai Állami Gazdasági Bizottság elnökének csehszlovákiai látogatása. Prága, 1986. június 25. MNL OL XIX–J–1–j Kína 51 003726/1986.

51 Roska István berlini nagykövet jelentése (készítette: Vágó Miklós): Az 1986. évre szóló NDK–kínai árucserre-forgalmi és fizetési jegyzőkönyv aláírása. Berlin, 1986. január 14. MNL OL XIX–J–1–j Kína 571 00413/1986.

52 Roska István jelentése: Kormányegyezmény kínai dolgozók NDK-beli alkalmazásáról. Berlin, 1986. április 30. MNL OL XIX–J–1–j Kína 601 00286/2/1986.

53 Iván László nagykövet jelentése (előadó: Bozsó Imre): Kínai különleges gazdasági övezetek. Peking, 1985. november 18. MNL OL XIX–J–1–j Kína 50 005497/1985.

pedig műszaki diplomával rendelkezett.⁵⁴ A vállalati rekonstrukcióban való részvétel minden évben napirenden volt, de „a kínai fél halogató magatartása miatt” még 1988 végén is az elérendő célok között szerepelt.⁵⁵ Mindezek következtében 1988 őszéig a vállalatok közötti magánjogi szerződéseken alapuló teljesítés folyamatosan elmaradt az árucsereforgalmi jegyzőkönyvben foglaltakhoz képest, aminek következtében a magyar passzívum tovább nőtt. Ennek ellenére amikor a kínai fél 1988-ban felvetette a szabaddevizás elszámolási rendre való áttérés gondolatát, a magyarok mégsem zárkóztak el a váltás lehetőségétől. Úgy értékelték ugyanis, hogy a tervutasításos gazdaságirányítást feltételező klíringelszámolási rendszer nem kedvez az időközben felgyorsult vállalati önállóság növelésének, a szabaddevizás elszámolási rendszer viszont – a konvertibilis deviza hiánya miatt – „minden bizonnyal erősítene a vállalatközi barterkereskedelmet, ami hozzájárulhatna más gazdasági együttműködési formák kialakulásához”.⁵⁶ A kérdést a kínaiak a többi szocialista országnak is felvetették, de mind a lengyelek, mind a keletnémetek úgy vélték, hogy az állami támogatások felszámolása miatt csökkenne a forgalom.⁵⁷ Ez a magyar–kínai relációban be is következett, bár Apró Piroska kereskedelmi miniszterhelyettesnek sikerült a bevezetés időpontját 1991 elejéig kitolni. A kétoldalú kereskedelem a rendszerváltással – a magyar gazdaságpolitika orientációjának teljes megváltozása és a kínai reformfolyamat ezzel egyidejű megtorpanása miatt – mégis gyakorlatilag összeomlott. 1989 után közel másfél évtizeden át Kína érdektelennek bizonyult a magyar politikai és gazdasági elit számára.

A helyzeten az sem segített, hogy 1989-ben a Tienanmen téri vérengzést követően a hongkongiakban megrendült a bizalom a pekingi vezetés iránt. Miután 1984-ben az Egyesült Királyság és Kína az „egy ország – két rendszer” elv alapján megállapodott Hongkong sorsáról, a hongkongiak aggodalommal figyelték a pekingi eseményeket. 1989 végéig a magyar külügyminisztérium becslése szerint 40–50 ezer fő hagyhatta el a koronagyarmatot, főként vagyonos üzletemberek és jól képzett szakemberek. A hongkongiak nagy része nem telepedett le a célországban, hanem csak útlevelet vásárolt. A legkedveltebb célországok között Kanada, Ausztrália és az Egyesült Államok szerepelt, és lehetőségként felmerült Magyarországra is. A magyar vezetés a letelepedni kívánó hongkongiaknak 250 ezer dollár magyarországi befektetését írta elő, az ügyintézés gördülékenységének biztosítása érdekében pedig célszerűnek látta egy állami bevándorlási iroda vagy „egy méltányos jutalékért dolgozó magánügynöki iroda” alapítását is.⁵⁸ Az 1990-es választá-

54 Iván László pekingi nagykövet rejteltávirata: Kínában dolgozó magyar gazdasági szakemberek. Peking, 1985. február 20. MNL OL XIX-J-1-j Kína 51 001449/1985; Iván László nagykövet éves jelentésének gazdaságpolitikai beszámolója. Peking, 1987. május 11. MNL OL XIX-J-1-j Kína 142 002903/1987.

55 Németh Iván nagykövet jelentése (előadó: Bocskai József): A magyar–kínai gazdasági kapcsolatok f. év szeptember végén. Peking, 1988. október 2. MNL OL XIX-J-1-j Kína 50 00325/5/1988.

56 Uo.

57 Németh Iván nagykövet rejteltávirata: Kínai jelzések a klíring svájci frank elszámolás megszüntetésének lehetőségéről szocialista viszonylatokban. Peking, 1988. július 13. MNL OL XIX-J-1-j Kína 52 003322/1988.

58 Kádár László külügyminisztériumi főosztályvezető válaszelevele Antal Lászlónak, a Minisztertanács Hivatala miniszterhelyettesének. Budapest, 1989. december 15. MNL OL XIX-J-1-j Hongkong 95 003497/9/1989.

sok után az új kormány nem foglalkozott a hongkongiak letelepedési kötvényének ügyével. Ahogy nem valósult meg a Csepel-szigetre tervezett kínai negyed sem.

A kereskedelmi kapcsolatok jellegének megváltozásában inkább a két külügyminisztérium 1988. decemberi együttműködési megállapodása játszott – akkor még nem tervezett – szerepet, amely lehetővé tette, hogy Magyarország és Kína állampolgárai vízummentesen utazhassanak egymás országába. A megállapodással Magyarország lett az egyetlen „nyugati” állam, ahová a kínaiak szabadon beutazhattak. A megállapodást 1992-ben felfüggesztették ugyan, de addigra már kínai állampolgárok tízezrei, főként kiskereskedők költöztek Magyarországra.⁵⁹

2. táblázat. A magyar–kínai kereskedelmi forgalom 1971–1988 között (millió CHF)⁶⁰

Év	Magyar export	Magyar import	Összesen (változás az előző évhez képest)
1971	62 (=12,9 M rubel)	62 (=12,9 M RBL)	124 (=25,8 M RBL) (+12,2%)
1972	65,7	65,3	131 (+5,6%)
1973	74	74	148 (+12,9%)
1974	85	85	170 (+14,9%)
1975	94	88	182 (+7,5%)
1976	101	89	190 (+4,4%)
1977	96	96	192 (+1,1)
1978	114	110	224 (+16,6%)
1979	140	130	270 (+20,5)
1980	130	125	255 (–5,6%)
1981	49+6,3 barter CHF +5,2M USD szabad devizás	39+6,3 CHF barter +97E USD szabad devizás	88 (–65,5%)
1982	54	46	100 (+12,0%)
1983			
1984			273
1985			577 (+114,0%)
1986			510 (–11,6%)
1987			429 (–15,9%)
1988	220	205	425 (kötésállomány) (–0,9%)

59 A Magyarországon letelepült kínaiak számáról nem rendelkezünk pontos adatokkal.

60 A Külügyminisztérium iratanyaga alapján összeállította Vámos Péter.

Összegzés

A hidegháború idején a magyar–kínai kereskedelmi kapcsolatok volumene meglehetősen csekély volt, mind abszolút mértékben, mind Kína és a szovjet tömb más országainak kereskedelmi forgalmával való összehasonlításban. A kereskedelem volumenét a politikai kapcsolatok hullámozása határozta meg. A KNK megalakulását követő évtized a „testvéri barátság” jegyében telt el. Magyarország azonban a barátságot nem tudta gazdasági előnyre váltani. A magyar vállalatok főként olyan termékeket kínáltak Kínának, amelyeket más piacokon nem tudtak értékesíteni. A kínaiak nem lelkesedtek az efféle kereskedelemért. Nem tetszett nekik a magyar áruk gyenge színvonala, és zavarták őket a szállítási pontatlanságok. Az is gátolta a kereskedelem fejlődését, hogy a magyarok a 40 év folyamán szinte egyetlen évben sem tudták teljesíteni a szerződéses szállítási kötelezettségeiket. Ahogy a magyar passzívum nőtt, úgy csökkent a kínai külkereskedelmi hatóságok és vállalatok bizalma a magyar partnerek iránt, még a „testvéri barátság” éveiben is.

A „testvéri barátság” 1960-ban véget ért. A Moszkva és Peking kapcsolataiban keletkezett feszültség közvetlenül hatott a magyar–kínai kapcsolatok alakulására is. Az ideológiai viták elmérgesedésével a gazdasági kapcsolatok is megromlottak. 1961-ben a kétoldalú kereskedelem mértéke az előző évhez képest 60 százalékkal esett vissza. A kulturális forradalom meghirdetését (1966) követően Kína és a szovjet tömb országainak kapcsolatai is mélypontra jutottak. Magyarország sem volt kivétel. Csak két területen volt rendszeres kapcsolat: az egyik a kereskedelmi forgalom volt, amely évi 20 millió rubel körül stagnált, a másik pedig a Vietnammal szállított magyar segélyek kínai területen történő átszállításában való együttműködés.

Az 1970-es években a kétoldalú kapcsolatok lassú javulásnak indultak. Szinte minden új területen a kínaiak kezdeményeztek, Magyarország pedig igyekezett a legtöbbet kihozni az adódó lehetőségekből. A magyar válaszok azonban sosem lépték át a Moszkvában meghúzott határokat. A kínai reform és nyitás politikájának meghirdetését a magyar vezetés szimpátiával figyelte, és nagy fontosságot tulajdonított a pekingi erőfeszítések sikerének. Emögött elsősorban az a remény húzódott, hogy a reformok elősegíthetik a kétoldalú gazdasági együttműködést. A kereskedelem volumene valóban jelentősen megnőtt Kína és minden kelet-közép-európai szocialista ország között. Miközben az egész térséget tekintve a kereskedelem megduplázódott, a térség továbbra is kevésbé volt fontos, mint a Kína első számú technológiaforrásaként szolgáló Japán és a kapitalista „Nyugat”. Az 1980-as években a magyar–kínai kétoldalú kereskedelem gyorsan nőtt. A magyar export az 1950-es években kialakult termékstruktúrájának megfelelően továbbra is elsősorban nehézipari gépekből és berendezésekből állt, Kína pedig elsősorban fogyasztási cikkeket exportált Magyarországra.

1990-ben a kétoldalú kapcsolatok minőségi változáson mentek keresztül. A szabad választások után megalakult új kormánynak nem volt szándékában a korábbi Kína-politika megváltoztatása. Kína jelentősége mégis leértékelődött. A fő ok az volt, hogy a szocialista rendszerrel éppen szakító, erősen nyugat-európai orientációjú Antall-kormány nem tartotta fontosnak a kapcsolatok bővítését a Tienan-

men téri vérengzést követően nemzetközileg elszigetelődött, továbbra is a Kínai Kommunista Párt diktatórikus irányítása alatt álló Kínával. A további magyar kormányok sem mutattak komoly érdeklődést Kína iránt. A rendszerváltás után 2003-ban Medgyessy Péter volt az első magyar miniszterelnök, aki hivatalos látogatást tett Kínában.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelye

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.)

2. Kiadott források és szakirodalom

Budura

2005 *Relațiile româno-chineze 1880–1974. Documente*. Coord.: Budura, Romulus Ioan. București, 2005.

Hershberg et al.

2011 Hershberg, James G. – Radchenko, Sergey – Vámos, Péter – Wolff, David: *The Interkit Story: A Window into the Final Decades of the Sino-Soviet Relationship*. Washington, D. C., 2011. (Woodrow Wilson International Center for Scholars, Cold War International History Project, Working Paper, 63.)

Vámos

2020 Vámos Péter: *Magyar–kínai kapcsolatok, 1949–1989*. Bp., 2020.

PÉTER VÁMOS

IN MOSCOW'S SHADOW

SINO-HUNGARIAN TRADE RELATIONS DURING THE COLD WAR

In the wake of the establishment of the People's Republic of China, the Hungarian leadership considered the new socialist giant as the empire of opportunities. During the Cold War, however, the level of Sino-Hungarian bilateral trade relations always lagged behind Hungarian expectations. What was the reason for this mismatch between expectations and realities? How did the development of Sino-Soviet relations and the Soviet intention to control their satellites influence the opportunities for bilateral economic relations and the total volume and commodity structure of bilateral trade? And to what extent could Hungarian economic policies promote specifically Hungarian interests under Soviet rule? This article attempts to answer these questions, based, due to the lack of Chinese archival materials, primarily on Hungarian foreign ministry and party documents.